

Шевчук О.Б. Позакласна робота з української літератури як складова професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника / О.Б. Шевчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: збірник наукових праць / Ред. кол. : Н.В. Гузій (відп. ред.). – Вип. 21 (31). – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 237-241.

УДК 373.5.016:821.161.2

Шевчук О.Б.

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

а) Постановка проблеми в загальному вигляді. На сьогодні в Україні відбуваються процеси оновлення системи освіти, що супроводжуються істотними змінами в педагогічній теорії та шкільній практиці. Завданням сучасної школи є формування освітнього простору, де створюються сприятливі умови для розвитку здібностей і потенційних можливостей учнів, задоволення їхніх індивідуальних запитів та освітніх потреб, для виховання в них потреби до самоосвіти, саморозвитку й самовиховання. Саме на вирішення таких завдань повинна бути спрямована позакласна робота.

На жаль, на сучасному етапі падає престиж позакласної роботи, і при її організації в системі шкільної літературної освіти виникає чимало проблем. Це перевантаженість шкільних програм, орієнтація на середнього учня, зниження інтересу сучасної молоді до книги та її захоплення телебаченням, відеопродукцією, комп'ютерними іграми та Інтернетом, зокрема соціальними мережами. Нині спостерігається загальне зниження культурного рівня школярів, які перестали відвідувати театральні вистави, виставки живопису та концерти живої музики, а відсутність свідомої мотиваційної спрямованості учнів на навчання відповідно впливає на їхню успішність. Тому особливої актуальності набуває дослідження проблеми організації позакласної роботи як складової професійно-педагогічної діяльності вчителя-філолога, спрямованого на усунення вищевказаних суперечностей шкільної літературної освіти.

б) Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження психолого-педагогічної літератури дозволило нам виділити кілька основних напрямків вивчення позакласної роботи:

- методика підготовки та проведення позакласної роботи (Л.Базильчук, В.Білоусова, П.Глухова, Д.Григор'єв, І.Гришай, Т.Калечиць, З.Кейліна, І.Колесник, Б.Купріянов, В.Кутьєв, В.Лозова, Н.Мойсеюк, М.Петрухіна, В.Сипченко, С.Смірнов, Г.Троцько, М.Фіцула, М.Чепіль, Н.Шеліхова та ін.);
- організація позакласної роботи з української літератури (В.Андрусенко, Т.Бабійчук, Л.Базиль, Т. і Ф.Бугайко, Н.Волошина, О.Куцевол, А.Лісовський, В.Неділько, Є.Пасічник, С.Пультер, А.Ситченко, Б.Степанишин, Г.Токмань);
- зміст і специфіка позакласної роботи в розвитку творчих здібностей підлітків (В.Белова, Л.Бруднов, І.Винниченко, А.Возняк, В.Горський, А.Журкіна, І.Колесник, О.Лаврентьева, Е.Марієнгоф, Л.Якубова та ін.).

в) Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є аналіз змісту, завдань та функцій позакласної роботи як складової професійно-педагогічної діяльності вчителя-філолога в системі літературної освіти.

г) Виклад основного матеріалу дослідження. На необхідність вирішення проблеми організації позакласної роботи вказано в законах “Про освіту”, “Про загальну середню освіту” та державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI ст.), “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.”.

Аналіз літературних джерел засвідчив наявність чималої кількості тлумачень позакласної роботи, тому виникає потреба в уточненні змісту цього поняття.

Енциклопедія освіти подає таке тлумачення позакласної роботи – це складова частина навчально-виховної роботи, організовані й цілеспрямовані заняття групою чи всім педагогічним колективом з групою чи всіма учнями, які проводяться в позаурочний час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і схильностей учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення розумового відпочинку [5, с. 684].

Академік С.Гончаренко дає таку дефініцію позакласної роботи – це складова частина навчально-виховного процесу в школі, одна з форм організації дозвілля учнів, яка організовується й проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою й при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, учителів, організаторів позакласної та позашкільної роботи. Вона тісно пов’язана з навчально-виховною роботою, що проводиться на уроках [4, с. 263].

М.Фіцула зазначає, що позакласна робота – це “різноманітна освітня й виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи” [14, с. 333].

На думку Є.Пасічника, позакласна робота може бути ефективною лише тоді, коли вона сприяє всебічному розвитку дітей і тісно пов’язана з тією навчальною роботою, яка безпосередньо здійснюється на уроках [10, с. 370].

Зміст позакласної роботи з української літератури досить повно відображає таке визначення: “Літературна позакласна робота – це різноманітні види літературної діяльності учнів освітньо-виховного характеру, які організовують і проводять у школі в позаурочний час” [13, с. 123].

Узагальнення різних поглядів надає можливість тлумачити позакласну роботу як систему різноманітних організаційних форм і видів діяльності, що проводиться в позаурочний час у сфері шкільного освітнього середовища та відкриває додаткові можливості для розвитку творчих здібностей учнів.

Методисти С.Пультер й А.Лісовський вважають, що метою позакласних заходів з літератури є розширення літературної освіти учнів, поглиблення читацької культури школярів, розвиток літературних творчих здібностей учнів, виховання естетичних смаків юних літераторів, закріплення громадянських та моральних світоглядних позицій школярів на матеріалі творів художньої літератури тощо [11, с.119].

Отож, метою позакласної роботи з української літератури є формування й розвиток літературно-обдарованої творчої особистості учня, забезпечення його

всебічного й гармонійного розвитку, задоволення різноманітних освітніх запитів та пізнавальних інтересів. Досягнення цього потребує виконання основних завдань позакласної діяльності.

Розглядаючи питання завдань позакласної роботи, В.Войчук наголошує на:

- 1) формування творчої спрямованості особистості;
- 2) розвиток рис характеру: цілеспрямованості, ініціативності, допитливості, критичності, самостійності, вимогливості, наполегливості, винахідливості, оригінальності, готовності до виправданого ризику, а також організованості, працелюбності, порядності, відповідальності тощо;
- 3) формування творчої самосвідомості, що виявляється в самопізнанні та адекватній самооцінці, самовдосконаленні, емоційній саморегуляції;
- 4) розвиток творчих якостей інтелекту – діалектичного та цілісного сприйняття дійсності, спостережливості, творчої уяви і фантазії, інтуїції, уваги й пам'яті;
- 5) розвиток творчого потенціалу учнів – бажання систематично здобувати нові знання в певній галузі, вміння творчо їх використовувати, експериментувати, досліджувати;
- 6) формування якостей творчої особистості й відповідного індивідуального стилю діяльності та поведінки;
- 7) виховання в школярів здатності до творчого спілкування з діячами науки, техніки, культури, мистецтва, вміння вести діалог, висловлювати свою думку тощо [3, с. 31].

М.Белікова вважає, що позакласна робота спрямована на вирішення низки завдань: формування в учня позитивної Я-концепції; створення сприятливих умов отримання позитивного досвіду роботи в колективі; формування необхідності продуктивної, соціально корисної діяльності відповідно до нахилів учнів та можливість самостійно її організувати; формування моральних, емоційних, вольових компонентів світосприйняття; розвиток пізнавальних інтересів; організація вільного часу школярів [1].

На нашу думку, до основних завдань позакласної роботи з української літератури належать:

- 1) формування пізнавального інтересу школярів до української літератури;
- 2) виявлення й розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів, літературної обдарованості учнів;
- 3) закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці;
- 4) створення, за висловленням В.Сухомлинського, інтелектуального фону, що сприяє свідомому й глибокому засвоєнню літературознавчого матеріалу;
- 5) розвиток творчої активності, ініціативи, самоосвіти учнів;
- 6) удосконалення вмінь і навичок усного й писемного мовлення, використання джерел інформації;
- 7) формування в учнів наукового світогляду;
- 8) організація інтелектуальних розваг школярів, поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Позакласна робота характеризується низкою особливостей, до яких Л.Якубова відносить: висунення на перший план творчих і продуктивних

завдань; «занурення» в діяльність; формування сенсів і цілей діяльності; відповідність завдань логіці зростаючої креативності результату, їх спрямованість на спонукання школярів до самореалізації в діяльності, висунення нових цілей, зміни смислових установок, при цьому завдання спрямовані на розширення зони найближчого творчого розвитку учнів [15].

Нам імponує думка Д.Ліфренка, який наголошує на врахуванні таких особливостей при організації позакласної роботи:

- формування взаємин на основі творчої співпраці;
- організація навчання на основі особистісної зацікавленості учня, його індивідуальних інтересів і здібностей;
- превалювання ідеї подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності педагога та учнів, самостійній роботі школярів;
- вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності;
- розвиток системного, інтуїтивного мислення, уміння «згортати» й деталізувати інформацію;
- гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання;
- створення нового педагогічного середовища [8, с. 38].

Найбільш важливими для позакласної роботи з літератури, спрямованої на розвиток творчих здібностей і літературних обдарувань учнів, на наш погляд, є такі її особливості:

- здійснюється у вільний від основного навчання час;
- добровільність, ініціативність і активність усіх учасників;
- відсутність жорсткої регламентації й обов'язкового результату, примусу й системи оцінок;
- вільний вибір напрямів, видів, форм діяльності, можливість урізноманітнювати зміст, методи і форми навчально-виховної роботи, використовувати інноваційні методики (ігрові, творчі, проектні, проблемно-пошукові тощо);
- акцент на організації різних форм творчої діяльності, які мають переважно практичну спрямованість, а не на пояснювально-інформаційному способі навчання;
- гнучкість і варіативність позакласної роботи, орієнтація на розвиток творчих здібностей, пізнавальних інтересів, індивідуальних задатків і нахилів учнів, а не реалізацію освітніх стандартів;
- більша відкритість, безпосередність і неформальність спілкування;
- можливість вільного самовизначення й самореалізації особистості;
- практично-діяльнісне спрямування позакласної роботи та її проведення на засадах особистісно зорієнтованого підходу.

Теоретики й практики наголошують на проведенні позакласної роботи з літератури в тісному зв'язку з класними заняттями, адже вона розв'язує ті ж завдання, що ставляться на уроках.

Вагомість позакласної роботи у формуванні й розвитку творчих здібностей особистості на сучасному етапі функціонування системи шкільної літературної освіти визначається її функціями.

Оскільки позакласна робота з української літератури є складовою педагогічної діяльності, можна відзначити подібність їх функцій.

І.Зимня, узагальнюючи дослідження вчених Н.Кузьміної, О.Щербакова, В.Богословського, О.Боборикіна, Ю.Кожухова, В.Сластьоніна та ін., усі функції педагогічної діяльності поділила на дві групи – ціленаправлені та організаційно-структурні. До першої групи належать орієнтаційна, розвивальна, мобілізуюча й інформаційна функції, до другої – конструктивна, організаторська, комунікаційна та гностична [6, с. 244].

На думку Н.Мойсеюк, педагогічна діяльність пов'язана з теоретичною й технологічною функціями, кожна з яких реалізується на трьох рівнях: теоретична – на описовому, діагностичному та прогностичному, а технологічна – на проєктивному, перетворювальному та корекційному [9].

В.Семиченко розглядає всі функції, які виконує вчитель у процесі професійної діяльності в кількох проєкціях і на різних рівнях: термінальні, або функції-цілі (навчальна, виховна, розвивальна, соціалізуюча та ін.), інструментальні, або функції-засоби (інформативна, діагностична, стимулювальна, прогностична, психотерапевтична, рекреаційна та ін.), операційні, або функції-прийоми (управлінська, коригувальна, методична та ін.) [12].

Ряд учених (Г.Глухова, Т.Калечиць, З.Кейлина, М.Петрухина, Я.Фруктова) виділяють такі основні функції позакласної роботи:

- освітня – одержання позапрограмних знань;
- виховна – збагачення й розширення культурного простору освітнього середовища, формування в учнів чітких моральних орієнтирів, екологічної культури поведінки;
- креативна – розвиток творчого потенціалу особистості;
- компенсаційна – доповнення базового компонента середньої освіти новим змістом, напрямками та сферами діяльності;
- рекреаційна – організація змістового дозвілля як сфери відновлення психофізичних можливостей учня;
- профорієнтаційна – сприяння у визначенні життєвих прагнень особистості, формування стійкого інтересу до соціально значущих видів професійної діяльності;
- інтеграційна – збагачення змісту знань учнів основами інших навчальних предметів;
- соціалізаційна – засвоєння школярем соціального досвіду на основі взаємодії з іншими суб'єктами навчання;
- самореалізаційна – самовизначення учня в соціально-культурних формах життєдіяльності, проживання ним ситуації успіху.

Т.Іваха на основі аналізу наукових джерел робить висновки про поліфункціональність позакласної діяльності й зазначає, що в ній поєднується конструктивна, комунікативна, гностична, інформаційна, проєктивна, мобілізаційна, орієнтаційна, гуманістична, діагностична та розвивальна функції [7, с. 37].

З огляду на вищесказане, доходимо висновку, що мета й завдання позакласної роботи вчителя-словесника, спрямовані на розвиток всебічно розвиненої особистості, зумовлюють такі її функції:

- гуманістичну (формує критичну спрямованість школярів в умовах спілкування й співробітництва);

- інформаційну (учитель доносить учням літературознавчий матеріал у дохідливій формі, уміє відбирати та компонувати необхідну інформацію при створенні сценаріїв позакласних заходів);

- виховну (формує переконання, систему ставлень, готовність до налагодження стосунків з оточенням, сприяє засвоєнню культурних надбань суспільства, загальнолюдських ідеалів, системи цінностей, формуванню базової культури особистості);

- розвивальну (розвиває мислення, уяву, мову школярів; передбачає створення вчителем проблемних навчальних ситуацій);

- конструктивно-організаційну (відбирає і організовує зміст позакласних занять, проектує майбутню діяльність учнів під час засвоєння інформації та власну поведінку в процесі взаємодії з учнями, організовує літературознавчий матеріал, в процесі повідомлення його учням, різні види позакласної літературної діяльності школярів, власну діяльність і поведінку в процесі безпосередньої взаємодії з молоддю);

- проєктивну (планує зміст і форми позакласної роботи відповідно до об'єму та послідовності засвоєння інформації школярами старшої ланки з урахуванням вивченого в середній ланці);

- комунікативну (передбачає становлення взаємостосунків з учнями, іншими вчителями, адміністрацією школи, практичним психологом, батьками);

- дослідницьку (розвиває вміння аналізувати, систематизувати, узагальнювати, класифікувати, оцінювати, структурувати явища, які досліджуються);

- креативна (розвиває творчий потенціал особистості, здатність до нешаблонного аналізу, подолання стереотипів, встановлення різноманітних зв'язків між об'єктами та їх властивостями, узагальнення явищ, які не пов'язані між собою очевидним зв'язком);

- стимулювально-орієнтувальну (прищеплює інтерес до української літератури, орієнтує в різноманітній інформації, мобілізує на виконання вправ, завдань, справ, прививає бажання до самоосвіти, саморозвитку, здійснює профорієнтацію учнів);

- соціалізуючу (готує школяра до встановлення взаємостосунків з реальним соціальним середовищем);

- здоров'язберігаючу (сприяє збереженню й зміцненню фізичного, психічного, духовного здоров'я учнів, створює умови для ефективного навчання, вчасного відновлення фізичних та психічних сил учня);

- діагностичну (визначає рівень, недоліки та лакуни в знаннях, вихованості, готовності до взаємодії із соціальним оточенням, володіння методами самоаналізу та аналізу педагогічного досвіду, спостерігає та аналізує різні позакласні заходи, експериментально перевіряє нові види позакласної роботи);

- методичну (аналізує рівень власної роботи, визначає ефективність використаних методик, виявляє та усуває недоліки, накреслює перспективні

зміни, розробляє нові методичні підходи та прийоми власної діяльності та учнів).

Виділені нами функції позакласної роботи вчителя-філолога реалізуються в їх єдності.

Специфіка позакласної роботи потребує відповідних професійно-особистісних якостей педагога, індивідуального стилю мислення, спрямованого на творчий пошук оригінальних рішень, розвиток літературних здібностей старшокласників у позаурочний час. А.Бруднов підкреслює, що “своєрідність цього виду діяльності пов’язана з інноваційними ідеями: гуманістичної спрямованості освіти (відмова від функціональної заданості цього процесу, самовизначення дитини, формування особистісної позиції, перехід від “культури корисності” до “культури гідності”); ієрархії педагогічних цілей побудови індивідуалізованих систем навчання, перетворення знання на інструмент творчого освоєння світу, включення науково-дослідної діяльності в процес навчання” [2, с. 2].

д) Висновки. Отже, можна стверджувати, що позакласна робота є тим дієвим засобом, який стимулює учнів до пошуку знань, сприяє повнішому задоволенню їхніх інтересів, гарантує успіх й озброює елементами самопізнання.

Аналіз представлених у науково-педагогічній літературі поглядів на зміст, завдання та функції позакласної роботи свідчить про її значні потенційні можливості щодо розвитку творчих здібностей і літературних обдарувань старшокласників, їхньої активності та самостійності. Відповідно, це вимагає від учителя-філолога готовності до постійного прояву творчості, моделювання та проектування позакласної роботи в системі літературної освіти з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, їхніх освітніх потреб, мотивів, нахилів та інтересів.

Література

1. Беликова М. Ю. Внеклассная работа по информатике: учебно-методический комплекс (для студентов заочного отделения физико-математического факультета, обучающихся по специальности «Информатика») / М.Ю. Беликова. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009. – 32 с.
2. Бруднов А. К. Развитие дополнительного образования в условиях общеобразовательного учреждения / А. К. Бруднов // Воспитание школьников. – 1993. – № 2. – С. 2.
3. Войчук В. П. Програма розвитку позашкільного навчального закладу / В. П. Войчук // Директор школи. – 2005. – № 37. – С. 30-32.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Енциклопедія освіти [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.
7. Іваха Т. С. Підготовка студентів до організації позакласної роботи з хімії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. С. Іваха. – К., 2003. – 232 с.

8. Ліфференко Д. О. Проектування позакласної роботи з лінгвістично-обдарованими старшокласниками / Д. О. Ліфференко // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Стратегія інноваційного розвитку обдарованості в системі проектування виховного процесу» 17-18 лютого 2010 р. – К. : ІОД, 2010. – с. 38.
9. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. 3-є вид., доп. / Н. Є. Мойсеюк. – К. : ВАТ "КДНК", 2001. – 608 с.
10. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
11. Пультер С. О. Методика викладання української літератури в школі. Курс лекцій для студентів-філологів / С. О. Пультер, А. М. Лісовський. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 144 с.
12. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В. А. Семиченко – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
13. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.
14. Фіцула М. Педагогіка : навч. посібник / М. Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с.
15. Якубова Л. А. Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Л. А. Якубова. – Вінниця : [б. и.], 2010. – 252 с.

Анотація

Статтю присвячено теоретичному аспекту поняття “позакласна робота” як складової професійно-педагогічної діяльності вчителя-філолога в системі літературної освіти. У статті подано аналіз змісту, завдань та функцій наведеного поняття.

Аннотация

Статья посвящена теоретическому аспекту понятия "внеклассная работа" как составляющей профессионально-педагогической деятельности учителя-филолога в системе литературного образования. В статье представлен анализ содержания, задач и функций указанного понятия.

Summary

The article is devoted to the theoretical aspect of the concept of “extracurricular work” as a component of the professional and pedagogical activity of the teacher-philologist in the system of literary education. The analysis of the maintenance, tasks and functions of the concept is given in the article.

Ключові слова: позакласна робота вчителя-словесника, зміст, завдання й функції позакласної роботи, педагогічна діяльність, творчі здібності.

Ключевые слова: внеклассная работа учителя-словесника, содержание, задачи и функции внеклассной работы, педагогическая деятельность, творческие способности.

Key words: extracurricular work of the teacher-philologist, maintenance, tasks and functions of extra-curricular work, pedagogical activities, creative abilities.